

KAREN GLOY, STUDIEN ZUR PLATONISCHEN NATURPHILOSOPHIE IM TIMAIOS. WÜRZBURG, KÖNIGSHAUSEN
+ NEUMANN, 1986 σελ. 108.

Με το βιβλίο αυτό η καθηγήτρια Gloy προσφέρει μιά από τις σημαντικότερες συστηματικές προσεγγίσεις της πλατωνικής φιλοσοφίας της φύσης, όπως αυτή εκτίθεται στον διάλογο «Τίμαιος». Ήδη στο πρώτο κεφάλαιο, όπου εξετάζεται ο «είκώς λόγος» ως φυσικοεπιστημονική μέθοδος, η συγγραφέας θεμελιώνει την άποψη ότι ο διάλογος ανήκει στα σπουδαιότερα κείμενα της ιστορίας της επιστήμης και της φιλοσοφίας της φύσης. Ως κεντρικός άξονας της επιχειρηματολογίας θεωρείται το σχήμα «παράδειγμα - εικών», το οποίο εισάγει ο Πλάτων ως διαμεσολαβητικό στοιχείο τόσο στο οντολογικό όσο και στο επιστημολογικό και στο μεθοδολογικό επίπεδο. Αυτό επιτρέπει στον φιλόσοφο να αποφύγει το χάσμα μεταξύ αισθητού και νοητού κόσμου και μεταξύ επιστημονικής και μη επιστημονικής έκθεσης και μεθόδου. Ο Πλάτων εφαρμόζει το σχήμα αυτό στον κόσμο ως όλο, για να δείξει ότι το πρότυπο του κόσμου συνδέεται με τον λόγο ως αρχή της τάξης και του σκοπού και ότι ο κόσμος ο ίδιος είναι το μέσο στο οποίο εικονίζεται το πρότυπο και το οποίο συνδέεται με την ανάγκη. Έτσι, ενώ ο «ἀκριβής λόγος» εκθέτει τη γνώση περί των νοητών και προχωρεί σε αφαίρεση από το αισθητό, ο «είκώς λόγος», επειδή ακριβώς δεν προχωρεί σε αφαίρεση, είναι ο μόνος αναγκαίος και επαρκής τρόπος για να εκτεθεί η γνώση περί του αισθητού κόσμου. Συνεπώς ο «είκώς λόγος» είναι εφαρμοσμένη φυσική επιστήμη. Όπως προκύπτει από τη συστηματική ανάλυση, η εικονιστική γνώση είναι ευρύτερη από ό,τι συνήθως υποθέτουμε, όταν δίνουμε ιδιαίτερη ή και αποκλειστική έμφαση στη θεωρία των ιδεών, και προοιωνίζει ως προς ορισμένα σημεία την κατεύθυνση της «Φυσικής» του Αριστοτέλους. Τα δύο άλλα μέρη της μελέτης, τα οποία είναι αφιερωμένα στις θεωρίες του Πλάτωνος για τον χρόνο και τον χώρο αντιστοίχως, έχουν ως συστηματική αφετηρία το γεγονός ότι για τη σημερινή φυσική επιστήμη ο χρόνος και ο χώρος είναι συναφή δεδομένα. Ήδη ο Kant στην «Κριτική του καθαρού λόγου» είχε διατυπώσει τη γνώμη για την αλληλεξάρτηση του χώρου και του χρόνου και είχε επιχειρήσει να δείξει γιατί και πώς ο χώρος και ο χρόνος ανήκουν στα θεμελιώδη στοιχεία που οικοδομούν την επιστημονική γνώση του κόσμου.

Όπως όμως επισημαίνει στο δεύτερο μέρος του έργου της η καθηγήτρια Gloy ο Kant της προκριτικής περιόδου ακόμα και της πρώτης έκδοσης της «Κριτικής του καθαρού λόγου» (1781) αποδίδει προτεραιότητα στον χρόνο και τον θεωρεί ως διαμεσολαβητικό στοιχείο μεταξύ αισθητού και υπεραισθητού κόσμου, δηλαδή μεταξύ αισθητού κόσμου και κόσμου της διανοίας. Με αυτόν όμως τον προσδιορισμό του χρόνου ο Kant βρίσκεται στη μακρά εκείνη παράδοση της θεωρίας του χρόνου, η οποία έχει την αρχή της στον διάλογο «Τίμαιος». Η συγγραφέας εκθέτει τον πλατωνικό ορισμό του χρόνου ως εικόνας αναλύοντας τις πέντε όψεις του προβλήματος: 1) Ο χρόνος είναι εικόνα. 2) Ο χρόνος είναι εικόνα του αιώνα. 3) Ο χρόνος είναι προοδευτική (κινητή) εικόνα του αιώνα, ο οποίος παραμένει στο ένα. 4) Ο χρόνος είναι εικόνα που προχωρεί σύμφωνα με αριθμούς. 5) Ο χρόνος είναι αιώνια εικόνα του αιώνα, η οποία προχωρεί σύμφωνα με αριθμούς. Η ανάλυση του χρόνου γίνεται ευκολότερη, αν προηγουμένως εξετασθεί τι είναι ο αιώνας για τον Πλάτωνα. Όπως επισημαίνει η συγγραφέας, ο Πλάτων καταλήγει σε τρεις διαφορετικές - όχι όμως και αντιφατικές- θέσεις (αιώνας ως αχρονία, αιώνας ως μόνιμο και διαρκές χρονικό Είναι, αιώνας ως δύναμη ζωής και αρχή του χρόνου καθώς και ως αναπτυγμένη ολότητα και χρόνος ζωής). Έτσι όμως ο Πλάτων παρέσχε ο ίδιος την αφετηρία για τις ποικίλες ερμηνείες του θέματος, οι οποίες παρουσιάστηκαν αργότερα. Ο Πλάτων αφήνει επίσης ανοιχτό το ζήτημα για τον χρόνο ως κινητή εικόνα. Η πλατωνική θεωρία περί χρόνου στηρίζεται στα επιστημονικά δεδομένα της εποχής της για την κίνηση των πλανητών, δέχεται ατομικές μορφές χρόνου και καταλήγει σε μιά κυκλική αντίληψη περί χρόνου. Αντιθέτως η θεωρία του Νεύτωνα είναι μαθηματικοποιημένη, δέχεται ότι ο χρόνος είναι ομοιογενής και συνεχής και ότι προχωρεί στο άπειρο. Η σύγκριση της Θεωρίας του Πλάτωνος προς τη θεωρία του Kant δείχνει κατά την συγγραφέα ότι η πρώτη είναι πιο πειστική, διότι η κυκλική θεωρία, ενώ διατηρεί τη διαφορά των όψεων του χρόνου, εξηγεί τη σύμπτωσή τους και συγχρόνως τη μονιμότητά τους και τη συνέχειά τους, πράγμα που δεν συμβαίνει με τη θεωρία της άπειρης χρονικής περιόδου, διότι στην περίπτωση αυτή γίνεται δεκτό ότι ο χρόνος είναι μια μη αντιστρέψιμη πορεία.

Στο τρίτο μέρος η συγγραφέας εξετάζει τα κύρια ζητήματα της θεωρίας του Πλάτωνος περί χώρου. Ο Πλάτων φτάνει στον προσδιορισμό της «χώρας» ύστερα από ανάλυση της κυκλικής κίνησης των στοιχείων. Η ανάλυση αυτή συνδέεται με την αρχαία ελληνική έρευνα περί αρχών και καταλήγει στη διαπίστωση ότι είναι αναγκαία όχι μόνον μια νέα αρχή αλλά και μια επανεκτίμηση του θέματος από οντολογική και από μεθοδική σκοπιά. Η μεταφορική γλώσσα την οποία χρησιμοποιεί ο Πλάτων για

να περιγράψει τον χώρο, δεν είναι απλώς ένα ελεύθερο ποιητικό παιχνίδι, αλλά έχει και μεθοδική σημασία, διότι επιτρέπει την περιγραφή αυτού που είναι ασύλληπτο και που διαφορετικά θα υποδηλωνόταν μόνον με αρνήσεις. Οι εικόνες και οι μεταφορές του Πλάτωνος οδηγούν σε δύο σημασίες, στην ύλη και στον χώρο, χωρίς όμως να δηλώνουν αυτονόητα και ποιά είναι η σχέση ύλης και χώρου. Ύστερα από κριτική εξέταση διαφόρων ερμηνειών η συγγραφέας δέχεται ότι κατά τον Πλάτωνα η ύλη και ο χώρος συμπίπτουν. Αυτή η αντίληψη ότι ο χώρος είναι πλήρης ύλης και η ύλη εκτείνεται στον χώρο - αντίληψη που διαφέρει τόσο από εκείνη των προσωκρατικών όσο και από τη σχετική θεωρία του Αριστοτέλους - διατηρήθηκε σχεδόν έως την εποχή του Νεύτωνα. Ο ορισμός του Πλάτωνος «άνορατον εἶδος τι καὶ ἄμορφον, πανδεχές, μεταλαμβάνον δὲ ἀπορώτατά πη τοῦ νοητοῦ καὶ δυσαλωτότατον» μπορεί να χαρακτηριστεί ως συστηματικός, διότι περιλαμβάνει τα οντολογικά - διαρθρωτικά και τα επιστημολογικά γνωρίσματα του χώρου (ύλης). Τα πρώτα δηλώνονται ως ἔλλειψη μορφής και ως ικανότητα πρόσληψης των πάντων, δηλαδή ως απροσδιοριστία και ως δυνατότητα προσδιορισμού. Η ανάλυση αυτών των συμπληρωματικών ιδιοτήτων δείχνει ότι ο Πλάτων στον διάλογο «Τίμαιος» κάνει ένα αποφασιστικό βήμα προς τη συστηματική αποδοχή ενός γένους της δυνατότητας. Η πρόθεση του Πλάτωνος δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, διότι ανακύπτει το ερώτημα αν είναι δυνατόν ένα αυτοτελές Είναι της δυνατότητας, το οποίο στην πραγματικότητα είναι μὴ Είναι, ενώ εξάλλου υπάρχει το παράδοξο η ιδέα του Είναι, αν και εκφράζει το Είναι λόγω της απροσδιοριστίας της να μην είναι και να είναι μόνον λόγω του προσδιορισμού της. Αυτές οι δυσκολίες προκύπτουν από το ότι ο Πλάτων στον διάλογο «Παρμενίδης» υποστηρίζει τη δυνατότητα της αυτοκατηγόρησης (κάτι που ο Αριστοτέλης αργότερα δεν θα δεχθεί για το ένα και το ον) και στον διάλογο «Τίμαιος» επιμένει στη διαφορά μεταξύ του κόσμου των ιδεών και του χώρου (ύλη). Ανάλογα είναι και τα προβλήματα που δημιουργούν τα επιστημολογικά γνωρίσματα του χώρου (ύλης). Πάντως ο Πλάτων φαίνεται να τοποθετεί την εμπειρία του χώρου (ύλης) μεταξύ αίσθησης και νόησης, εφόσον την χαρακτηρίζει ως όνειρο, ως φάντασμα ως παραστατική φαντασία. Έτσι όμως ο Πλάτων βρίσκεται στην αρχή της παράδοσης εκείνης που περνάει από το έργο «Περὶ ψυχῆς» του Αριστοτέλους και φτάνει έως τον Kant, τον Fichte και τον Heidegger. Αν και η θεωρία του Πλάτωνος για τον χώρο (ύλη) παρουσιάζει ορισμένα κενά και ασυνέπειες, όμως αποτελεί ένα από τα θεμέλια της θεωρίας περί χώρου εν γένει και η έμμεση επίδρασή της φτάνει έως τις ημέρες μας. Το έργο της καθηγήτριας Gloy περιλαμβάνει και διεξοδική βιβλιογραφία για τον διάλογο «Τίμαιος».

Το έργο χαρακτηρίζεται από συνέπεια στην επιχειρηματολογία και σαφήνεια στην ερμηνεία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ένταξη των θεωριών του Πλάτωνος στην ιστορία της επιστήμης, η ανάδειξη της ιδιαιτερότητάς τους και των επιδράσεών τους. Ορισμένες επιφυλάξεις θα μπορούσαν να διατυπωθούν ίσως ως προς τον ενδεχόμενο καντιανισμό της ερμηνείας την οποία εκθέτει η καθηγήτρια Gloy. Ως προς αυτό πρέπει να παρατηρηθεί ότι η καθηγήτρια Gloy επισημαίνει τις διαρθρωτικές αναλογίες των νεωτέρων θεωριών -μεταξύ αυτών και της θεωρίας του Kant- προς τις απόψεις του Πλάτωνος, δίνει όμως ιδιαίτερη έμφαση και στις διαφορές τους και επισημαίνει τους βασικούς σταθμούς της ιστορίας των επιδράσεων του Πλάτωνος στο πλαίσιο της ιστορίας της επιστήμης και της φιλοσοφίας της φύσης.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ